

Մայրենի լեզուի իւրաքանչիւր նոր դասագիրք անկասկած մեծ երեւոյթ մըն է ժողովուրդի մը մշակութային կեանքին մէջ: Այս պարագային նկատի ունինք արեւմտահայ լեզուին անգնահատելի դերը սփիւռքահայ ամէնօրեայ կեանքի պայքարին, թոհուբոհին մէջ՝ հայօրէն ապրելու, հայօրէն մտածելու եւ հայօրէն գոյատեւելու:

Հայերէնագիտութիւնը ունի աշխատասիրութիւններու, դասագիրքերու ստեղծման դարաւոր ավանդներ, եւ այս առումով դժուար է նոր դասագիրք պատրաստող հեղինակին գործը: Նոր դասագիրք մը գնահատելու եւ արժէտընելու համար՝ զայն կը բաղդատեն նմանատիպ նախորդին հետ՝ մատնանշելով անոր առաւելութիւններն ու թերութիւնները: Այս պարագային, բնականաբար, այս բաղդատութիւնը կ'ըլլայ ի վնաս նորին, որովհետեւ մարդիկ վարժուած են նախորդին, եւ անկէ եղած իւրաքանչիւր նորութիւն եթէ ոչ սխալ, գոնէ տարօրինակ կամ կասկածելի կը թուի:

Բանասիրական գիտութիւններու դոկտոր-փրոֆեսէօր Դորա Սաքայանի հեղինակած *Արդի արեւմտահայերէն աշխատասիրութիւնը* իբրեւ դասագիրք որդեգրուած է *Մըք-Կիլ* համալսարանի (Քանատա) հայագիտական ամբիոնին կողմէ՝ առաջին լսարանի անգլիախօս հայ թէ օտար ուսանողութեան համար: Նաեւ՝ անիկա ուսումնական մատչելի ձեռնարկ մըն է ապագայ հայ ուսուցիչին եւ ուսանողին համար միաժամանակ:

Դասագիրք պատրաստելն ունի իր բարդութիւններն ու դժուարութիւնները: Դասագիրքին հեղինակը նախ եւ առաջ պէտք է ունենայ ստեղծագործական զգացում միտք եւ կարենայ ձեռնարկով նախորդ կամ նախկին հրատարակութիւններու ճշգրտմէն, կաղապարներէն: Այնուհետեւ, լեզուաբանական ու մանկավարժական նորագոյն նուաճումներուն վրայ յենելով՝ հեղինակը պէտք է ներկայացնէ զանոնք, բայց բծախնդիր ընտրութեամբ՝ գտնելով էականը, անհրաժեշտը:

Այս առումով անվարան կարելի է ըսել, որ փրոֆեսէօր Սաքայան յաղթահարած է այս բոլոր բարդութիւններն ու դժուարութիւնները՝ անգլիախօս հայերուն եւ օտարներուն (որոնք կը փափաքին հայերէն սորվիլ) տրամադրութեան տակ դնելով արեւմտահայ լեզուի ինքնատիպ եւ իր տեսակին մէջ իւրայատուկ աշխատութիւն մը:

Դոկտոր-փրոֆեսէօր Դորա Սաքայան թէեւ անձանօթ անուն մըն է Միջին արեւելքի մէջ ապրող մտաւորականութեան, սակայն Հայաստանի, Ամբրիկայի Միացեալ Նահանգներու, Քանատայի եւ Եւրոպական շարք մը երկիրներու մէջ հռչակ եւ յարգանք կը վայելէ իբրեւ բանասէր-լեզուաբան ու մանկավարժ, որ շնորհիւ իր գիտական հրատարակութիւններուն, յօդուածներուն եւ լեզուաբանութեան գծով միջազգային համագումարներու գործուն մասնակցութեանց՝ արժանաւորապէս գրուած է իր արդար տեղը հայ եւ օտար լեզուաբաններու փառանքին մէջ՝ դառնալով հայ ժողովուրդի երախտաւոր զաւակներէն մէկը:

Սաքայեան ծնած է Սելանիկ, Յունաստան, 1931ին: Նախնական կրթութիւնը ստացած է տեղւոյն վարժարաններէն մէկուն մէջ, իսկ երկրորդական ուսումը՝ նախ՝ Յունաստան, ապա՝ Վիեննա:

Մտողքին հետ կը ներգաղթէ Խորհրդային Հայաստան: Կ'ընդունուի Երեւանի Պետական Մանկավարժական Հիմնարկի օտար լեզուներու բաժանմունքը, գոր կ'աւարտէ 1952ին:

1965ին՝ աւարտելով Մոսկուայի Լոմոնոսովի անուան Պետական Համալսարանի օտար լեզուներու մասնագիտական դասընթացը, կը ստանայ ղոկտորական աստիճան՝ գերմանական բանասիրութեան գծով: Կը վերադառնայ Երեւան, ուր Պետական Համալսարանի Բանասիրական Ֆաքուլթէթին մէջ կը ստանձնէ գերմաներէնի դասախօսի պաշտօն՝ միաժամանակ վարելով վարչական գործեր: Կարճ ժամանակ ետք կը դառնայ օտար լեզուներու ամբիոնի վարիչ:

1975ին Սաքայեան ընտանեօք կը հաստատուի Քանատա եւ աշխարհահռչակ Մըք-Կիլլ Համալսարանի գերմանական բանասիրութեան բաժանմունքին մէջ կը դառնայ գերմաներէնի աւագ դասախօս (առ աթօր): Իր աշխատունակութեան եւ անդուլ գործունէութեան շնորհիւ կը յաջողի հիմը դնել հայագիտական դասընթացներու:

Սաքայեան ունի լեզուագիտական բազմաթիւ հրատարակութիւններ: Անոր ասպարէզի լեզուներն են՝ գերմաներէնը, հայերէնը, ռուսերէնը եւ անգլերէնը:

Գրախօսուող աշխատութիւնը բաղկացած է հայաշունչ բովանդակութիւն ունեցող 12 դասերէ (units), որոնցմէ իւրաքանչիւրը ունի նոյնքան ենթաբաժանում՝ նուիրուած՝ ա) կենցաղային ամէնօրեայ երկխօսութեանց եւ կեանքի պահանջներու բաւարարման, բ) Հայաստանը, հայ ժողովուրդի դարաւոր մշակոյթը արտացոլող, երբեմն նաեւ կենցաղային երկխօսութիւնը ամբողջացնող բնագիրերու (texts) ընթացումին, գ) բնագիրերու բառամթերքին եւ լեզուական արտայայտութիւններուն անգլերէնով բացատրութեան ու պարզաբանման, դ) երկխօսութեանց ու բնագիրերուն առնչուող նոր բառամթերքի ուսուցման, ե) հայերէնի քերականութեան, զ) հայերէնի եւ անգլերէնի լեզուական-քերականական հակադրութեան դիտարկման, է) բառակազմութեան, ը) հնչարանութեան, թ) ուղղագրութեան, ժ) գրավարժութեան, ժա) քերականական վարժութեանց եւ ժբ) հայկական առածներու:

Գիրքին բոլոր դասերը կ'ընթանան միեւնոյն՝ կանոնաւոր ու կուռ յատակագիծով, հետեւողական, բայց ոչ ձանձրացուցիչ կրկնութեամբ՝ պահելով լեզուի ուսուցման կերպի միօրինակութիւնը ու լեզուական գիտելիքներու հաղորդման աստիճանական զարգացումը: Այսպիսով, անգլիախօս ուսանողը կամ հայերէն սերտողը դիւրաւ ձեռք կը բերէ իրարու յաջորդող եւ իրար ամբողջացնող կայուն ու հաստատուն գիտելիքներ, որոնց ամրապնդման եւ իւրացման կը նպաստեն իւրաքանչիւր դասի վերջաւորութեան գետեղուած բազմապիսի ու զասին առնչուող սերտուած վարժութիւնները:

Գիրքին հեղինակը յատուկ ուշադրութիւն դարձուցած է քերականութեան՝ հնչարանութեան, բառակազմութեան, ձևաբանութեան ու համառօտ շարահիւսութեան ուսուցման: Չէ՞ որ դասագիրք մը ի վերջոյ քանի մը կողմե-

րու միասնութիւն է՝ տեսական նիւթի ընդգրկում ու բացատրութիւն, օրինակներ, վարժութիւններ: Եւ հեղինակը իր ընտրութեան մէջ եղած է ժուժկալ, տուած է կարեւորը, էականը, առանցքայինը ու հպանցիկ անդրադարձած՝ երկրորդականին:

Գիրքին յաջողութեան եւ ինքնատպութեան կարեւորագոյն բանալիներէն մէկն է նաեւ անոր «հնչարանութիւն»ը, որ, վիճելի իրականութիւններ բովանդակելով՝ հանդերձ, իր տեսակին մէջ թերեւս մնայ անգերազանցելի: Հեղինակը ոչ միայն նկարագրած է հայերէնի հնչիւնական համակարգը լատինատառ տառադարձութեամբ, այլեւ իւրաքանչիւր երկխօսութեան ու բնագիրի նախադասութեանց տակ տուած է անոնց հնչիւնական լատինատառ համարժէքը:

Հեղինակը մեծ կարեւորութիւն ընծայած է բառագիտութեան եւ բառակազմութեան ուսուցման, քանի որ անոնք լեզուին ատաղձն են եւ մեծապէս կը սատարեն գիրքը սերտողին բառամթերքին հարստացման: Արդարեւ, այս բաժիններուն շնորհիւ՝ սերտողը աստիճանաբար կը ծանօթանայ իւրաքանչիւր բնագիրի բառամթերքին, կը գիտնայ բառին կազմութիւնը, կը սորվի բառակազմութեան ձեւերը, բաղադրիչներով նոր բառեր կազմելու վարժութեամբ կը հմտանայ նոր բառեր կազմելու մէջ, իսկ այդ բառերով նախադասութիւններ կազմելով, շարադրութիւն գրելով՝ կը հարստացնէ իր արտայայտչականութիւնը: Արդէն գիրքին վերջաւորութեան դրուած գոյգ՝ անգլերէն-հայերէն եւ հայերէն-անգլերէն բառացանկերը մեծապէս կը նպաստեն այս նպատակին:

Հեղինակը չէ անտեսած նաեւ հայերէնի գրավարժութեան պարագան: Առաջին չորս դասերուն մէջ ան կ'ուսուցանէ գրավարժութիւնը հայերէնի այբուբենի երեսունութ տառերուն, որոնք ներկայացուած են թէ՛ գեղագրական եւ թէ՛ տպագրական օրինակներով, անշուշտ, միշտ ալ նշելով իւրաքանչիւրին հնչիւնական լատինատառ համարժէքը:

Գիրքը օժտուած է նաեւ ընթերցանութեան յաւելեալ բնագիրերով ու քերթուածներով, որոնց շնորհիւ անգլիախօս մարդը կը ծանօթանայ հայ ժողովուրդի երկրին, բնութեան, մշակոյթին, գրականութեան, ազգային սովորութիւններուն ու աւանդութիւններուն, կրօնքին, հոգեբանութեան եւ աշխարհայեացքին: Ամբողջ գիրքը Հայաստանն ու հայ ժողովուրդը կը բուրդէ կարծէք՝ Մեսրոպ Մաշտոցի գիրերու գիւտէն սկսեալ մինչեւ Ուիլիըմ Սարոյ-բան:

Ստորեւ պիտի անդրադառնանք գիրքին մէջ տեղ գտած վրէպներու մեծ մասին, ինչպէս նաեւ տեսական քերականութեան քանի մը հարցերու, որոնց լուծումը, ըստ մեզի, ճիշդ չէ տրուած կամ մնացած է թերի:

Ա Հնչարանութիւն

1. Հայերէնի այբուբենին առնչուող ծանօթագրութեանց տակ (էջ xviii) եւ Յրդ դասին ուղղագրութեան յատկացուած բաժնին մէջ հեղինակը կը նշէ, որ և հնչոյթը ունի տարբեր հնչիւններ՝ ըստ բառին մէջ գրուած իր դիրքին եւ ըստ այլ հնչոյթներու հետ զուգագրութեան, ինչպէս՝ տուն (down), թեւ (tev),

լաւ (lav), լաւութիւն (լա = ետւ)․ սակայն մոռցած է նշելու, որ ւ տառը, միանալով ի տառին, կը կազմէ իւ ձայնաւորը, որ համազօր է Ֆրանսերէնի ւ հնչիւնին, եւ իւ (ետւ) երկրարբառը, զոր կը հնչենք ութիւն վերջածանցով կազմուած բառերուն, ինչպէս նաեւ՝ իւղ (yugh), իւր (yur) եւ ասոնցմով կազմուած անծանցաւոր եւ բարդ բառերուն մէջ, ինչպէս՝ իւղաներկ (yughanerg), իւղագին (yughakin), իւրաքանչիւր (yurakanchur եւ ոչ թէ yurakanchyur), իւրովի (yurovi) եւլն․ Այնպէս որ, հեղինակին նշած ձիւն (tsyun), նիւթ (nyut), գիւտ (kyud) բառերուն արտասանութիւնը խորթ է արեւմտահայերէնին եւ յատուկ է արեւելահայերէնին։ Արեւմտահայերը վերոյիշեալ բառերը պարբերաբար կը հնչեն tsun (u = Ֆրանսերէնի «ւ»), (nut), (kud), այլեւ՝ սուն (sun), անկիւն (angun), առիւծ (arudz), արիւն (arun) եւլն․ Նոյնպէս՝ հնդեւրոպական (hentyevrobagan) բառին արտասանութիւնը (էջ 4) խորթ է արեւմտահայերէնին։ Այս բառին արտասանութիւնն է (hentevrobagan)։

2. Լաւապէս նկարագրուած են (էջ 78) ո հնչոյթին արտասանութիւնն ու ուղղագրութիւնը, սակայն պէտք է նշուէր նաեւ, որ վոճմակ բառը կը գրուի «վ»ով, ապա թէ ոչ, ըստ բացատրութեան, շատեր պիտի գրեն առանց «վ»ի, ինչպէս՝ որակ, որսորդ, որոշ եւլն․ (Նախարան, էջեր՝ xiii եւ xiv)։

3. Արեւմտահայերուն համար արտասանութեան անընդունելի սխալ մըն է մէկուկէս վանկանի բառերուն երկվանկ արտաբերութիւնը (էջ 202)։ Այս տեսակ բառերը՝ աստղ, կոճղ, կայսր, վագր, տագր, դուստր, տետր, գամփո եւլն․, արեւմտահայերէնի մէջ կը հնչուին մէկ շունչով, իսկ արեւելահայերէնի մէջ՝ երկու շունչով։

4. Ի, է, ու, իւ ձայնաւորներուն եւ եա, եայ, ոյ երկրարբառներուն հնչիւնափոխութեան պարագաները (էջ 123) տրուած են խիստ համառօտակիւ։ Ըստ իս՝ հեղինակը կրնար քիչ մը մանրամասնել զանոնք։ Ի դէպ, ձայնաւորներու շարքին պէտք է նշուէր նաեւ էօ ձայնաւորը, որ յատուկ է արեւմտահայերէնին եւ որ կը համապատասխանէ ԵԱ հնչիւնին ու կը գործածուի միայն օտար բառերու մէջ։

5. Ուղղախօսութեան դիպուկ դատումներ են հեղինակին կատարած նշումները շտ, շկ, սպ, խտ, տք հնչիւնակապակցութիւններու արտասանութեան առնչութեամբ։ Վերոյիշեալ կապակցութիւններու մէջ «շտն» կ'արտասանուի «շթ» (միշթ), «շկն»՝ «շք» (բժիշք, բայց բժշկական), «սպն»՝ «սք» (սպասել, բայց՝ ասպետ, ասպետական), «խտն»՝ «խթ» (սխիժոր), «տքն»՝ «թք» (մութք) եւլն․։ Սակայն «սկ» հնչիւնակապակցութիւնը ունի գրային արտասանութիւն (օրինակ՝ ոսկի), եւ ոչ թէ՛ «սք»․ Երեւոյթ մը՝ զոր սխալ դատած է հեղինակը։

Սւ որպէսզի ուղղախօսութեան այս նմուշները ամբողջական ըլլային, հեղինակը պէտք է աւելցնէր նաեւ հետեւեալները․

ա) դբ հնչիւնակապակցութիւնը կը հնչուի իբր։ Օրինակ՝ աղբ (ախբ), աղբիւր (ախբիւր), ողբ (ոխբ), ողբերգ (տխբերգ) եւլն․։

բ) դդ հնչիւնակապակցութիւնը կը հնչուի իտ։ Օրինակ՝ խեղդել (խեխդել), խեղդամահ (խեխդամահ) եւլն․։

գ) դգ հնչիւնակապակցութիւնը կ'արտասանուի իտգ՝ շողգամ (չօխգամ)։

Ը) Ուղղագրութիւն

1. Տողադարձի կանոններուն յատկացուած դասին մէջ (էջ 202) կան տարօրինակ սխալներ: Օրինակ՝ ագռաւ, աքլոր, սանրել (արեւմտահայերէնի մէջ այս բառը սանտրել է՝ ըստ Աճառեանի) եւ ապրիլ բառերը պարբերաբար տողադարձուած են այսպէս՝ ա-գռաւ, ա-քլոր, սա-նրել, ա-պրիլ: Արդեօք վրիպակներ են ...

Միայն է նաեւ պատուելի, աղուոր եւ նման բառերուն տողադարձը՝ պատուելի, ա-ղուոր, որովհետեւ երբ բառին մէջ ու ձայնաւորը ՎՃ հնչուի, տողադարձի ատեն այդ ու ձայնաւորն է որ ամբողջութեամբ կը փոխադրուի յաջորդ տողը: Ուրեմն պատուելի, աղուոր ու նման բառերը պէտք է տողադարձել այսպէս՝ պատուելի, աղուոր:

Այս բաժնին մէջ պէտք է նշուէին նաեւ տողադարձի երեք հիմնական կանոններ.

ա) Գաղտնավանկ (այսինքն՝ արտասանուող, բայց չգրուող) ը ունեցող բառերուն տողադարձի պարագային ըն կը գրուի միայն տողակերջի եւ յաջորդ տողի սկիզբի վանկերուն մէջ. շող-թայ, Մը-կըրտիչ կամ Մկըրտիչ, կը տրրտել կամ կտրրտել: Իսկ եթէ բարդ կամ անանցաւոր բառի մը յաջորդ տողը անցնող մասը ը գաղտնավանկով սկսող պարզ կամ արմատ բառ է եւ կամ անով կազմուած բառ է, ապա այդ գաղտնավանկի ըն չի գրուիր: Օրինակ՝ դարա-գլուխ, ուշա-գրաւ, ան-կրթութիւն (բայց՝ անկրթ-թութիւն), յեղա-շրջել եւլն.:

բ) Պէտք չէ տողադարձել մէկուկէս վանկանի բառերը:

գ) Պէտք է խուսափիլ տողադարձի ատեն աւելորդ ը ներմուծելէ. փոխանակ գրելու՝ կարմրութիւն, բարձրութիւն, մարմնի եւլն., պէտք է գրել՝ կարմրութիւն, բարձրութիւն, մարմնի եւլն.:

2. Կան ուղղագրական սակաթիւ սխալներ, որոնցմէ մէկ քանին, ըստ իս, արեւելահայերէնի ազդեցութեան հետեւանք են, իսկ մնացածը՝ վրիպակներ եւ անուշադրութեան սխալներ: Այսպէս՝ Կանաղա եւ Ճապոն բառերը եւ ասոնցմով կազմուած անանցաւորները (էջ 6) գրուած են արեւելահայ ուղղագրութեամբ, մինչդեռ ուսեալ արեւմտահայ մը վերոյիշեալ բառերը կը գրէ այսպէս՝ Քանատա, Ճափոն:

Ինքնիրեն անըրադարձ դերանունին բաղադրիչները ներկայիս կցական կը գրուին: Յարադիր կը գրուէին Հ. Արսէն վ. Այտընեանի օրերուն՝ 1860ականներուն:

Նոր Տարի բաղադրեալ յատուկ անունը պէտք է գրել Նոր տարի, որովհետեւ լրացեալը (տարի), առանձին առած, յատուկ անուն չէ: Եթէ լրացեալը յատուկ անուն ըլլար, այդ պարագային անոր առաջին տառն ալ գլխազիրով կը գրուէր, ինչպէս՝ Փոքր Ասիա, Սուրբ Էջմիածին, Նոր Նախիջեան եւլն.:

Սպաննել բայը (էջ 201) գիրքին մէջ գրուած է մէկ նով՝ սպանել, որ յատուկ է արեւելահայերէնի ուղղագրութեան (սպանել > սպանել): Արեւմտահայերը առ այսօր կը գրեն սպաննել (բայց՝ սպանութիւն), որ յառաջացած է գրարարեան սպանանել բայէն՝ ան սոսկածանցին ա ձայնաւորին կորուստով:

Ճիշտ բառը (էջ 107) գրուած է սով, որ յատուկ է արեւելահայերէնի ուղ-

դազրույթեան: Պէտք է գրել՝ ճիշդ:

3. Անուշադրութեան հետեւանքով սխալ գրուած են նաեւ կարգ մը քանակական եւ դասական թուականներ: Այսպէս՝ էջ 8ի մէջ կը տեսնենք տասնմէկ..., տասնհինգ..., քսանմէկ քանակական թուականներուն ճիշդ ձեւերը, սակայն էջ 120ի մէջ նոյն քանակական թուականներէն կազմուած դասական ձեւերը, ինչպէս նաեւ քանակականները, տրուած են սխալ գրութեամբ՝ տասնամէկ - տասնամէկերորդ, տասնըհինգ - տասնըհինգերորդ, քսանմէկ - քսանմէկերորդ, որոնց մէջ ըն աւելորդ է, որովհետեւ վերոյիշեալ թուականները երկանիշ թիւեր են եւ կազմուած՝ կցական բարդութեամբ:

Ի դէպ, եօթը քանակականին դասականն է եօթներորդ եւ ոչ թէ եօթերորդ (էջ 120), որովհետեւ բառը ինքնին ունի գրութեան երկու ձեւ՝ եօթը (եօթն), ինչպէս եւ՝ ինը (ինն), տասը (տասն), որոնցմէ փակագծեալ ձեւերը գրաբարեան են, իսկ միւսները՝ աշխարհաբարեան: Երբ այս երեք թուականները աճին իբրեւ բառ, այդ պարագային հայերէնի մէկ ներքին պահանջով կը գործածուին գրաբարեան ձեւերը եւ կ'ունենանք եօթներորդ, եօթնական, իններորդ, իննական, տասներորդ, տասնական:

Սխալ է ութ քանակականին ութը ձեւով գրութիւնը, որ յառաջացեր է եօթը, ինը եւ տասը թուականներուն գրութեան եւ հնչման նմանաբանութեամբ:

Հարիւր քանակականէն բարձր բոլոր թուականները յարադրական բարդութիւններ են, այսինքն՝ անոնց բաղադրիչները կը գրուին առանձին-առանձին: Այնպէս որ, արեւմտահայերէնի մէջ սխալ է գրել հարիւրմէկ (էջ 120)․ պէտք է գրուի հարիւր մէկ, հարիւր երկու, հարիւր տասներկու...

Տարածուած սխալ մըն է երկուքական բաշխական թուականին երկուական ձեւով գրութիւնը (հեղինակը նշած է երկու ձեւերն ալ): Եւ իրենք-զիրենք արդարացնելու համար՝ մարդիկ արեւելահայերէն կը սեպեն երկուքական ձեւը: Բաւ է յիշատակել Այտընեանի կարծիքը այս կապակցութեամբ՝ համոզւելու համար, թէ ո՛րն է ճիշդ, ո՛րը՝ սխալ: Այտընեան կը գրէ. «Երկու բառը յօդ որ առնու կամ հոլովի՝ ք մ'ալ հետ կ'ուզէ. այսպէս՝ երկուքն ալ. երկուքի, երկուքով. (եւ ոչ՝ երկուն ալ, երկուի): Այսպէս կ'ըսուի նաեւ երկուք է (կամ երկու է): Նոյնպէս իրմէ բաղադրեալները. տասուերկուքն ալ, յիսուերկուքին: Բայց եթէ առջեւը գոյական մ'ունենայ, չ'ըսուիր երկուք լիւ. երկուք մարդ. այլ՝ երկու լիւ»:

Գ) Գոյականներու հոլովման համակարգը

Բացի քանի մը աննշան ու «թեքնիք» սխալներէ, գիրքին հեղինակը յաջողած է ներկայացնել արդի արեւմտահայերէնի հոլովման համակարգը՝ խիստ համառօտ բացատրութեամբ եւ հոլովական տախտակներով, որոնք, ըստ ձեւի, յստակ են ու ցայտուն, եւ ըստ բովանդակութեան՝ ամբողջական, ու՝ զբազէտ արեւմտահայուն կիրարկած հոլովական պատկերը ներկայացնող: Աւելին. հեղինակը չէ մոռցած նշել նաեւ կարգ մը գոյականներու սեռական-տրական գրաբարեան հոլովաձեւերը, զորս յաճախ կը գործածենք մեր բանաւոր թէ գրաւոր խօսքին մէջ:

Հեղինակին տուած օրինակներէն դատելով (էջ 94)՝ կրնանք ըսել, որ ան

յատակ պատկերացում ունի արեւմտահայերէնի հորովական համակարգի ուղղութեան առնչութեամբ: Հետեւաբար նախընտրելի պիտի ըլլար, որ եան, ան հորովումներուն պատկերին տակ նշուէր նաեւ այդ հորովման ենթարկուող գոյականներուն սեռական-տրական հորովածներուն գուգածները: Այսպէս՝ իւն ածանցով կազմուած բառերուն մեծամասնութիւնը, ինչպէս՝ ձիւն, սիւն, կորիւն, դոփիւն, գոչիւն, հնչիւն, դղրդիւն կ'ենթարկուին ի հորովման՝ սիւն-սիւնի (եւ ոչ թէ սեան), ձիւն-ձիւնի (եւ ոչ թէ ձեան): Բացառութիւն կը կազմեն սակաւաթիւ բառեր, որոնց սեռականը ունի գոյգ ձեւեր՝ արիւն-արիւնի եւ արեան, անկիւն-անկիւնի եւ անկեան ելն:

Ում ածանցով վերջացող բառերը կրնան հորովուիլ թէ՛ ի եւ թէ՛ ան հորովումով: Օրինակ՝ մանուկ-մանուկի // մանկան, հանդիպում-հանդիպումի // հանդիպման, շարժում-շարժումի // շարժման ելն:

Սխալ նշուած է Գերմանիա երկրանունին սեռական հորովածիւն գուգածելը՝ Գերմանիայի (էջ 94), որովհետեւ արեւմտահայերէնի մէջ իս վերջածանց ունեցող երկրանունները՝ Ասիա, Գերմանիա, Պուլկարիա, կը հորովուին ոչ հորովումով, եւ որոնց սեռականը կ'ըլլայ Ասիոյ, Գերմանիոյ, Պուլկարիոյ ելն:

Հոս պէտք է նշուէր նաեւ, որ իս ածանցով վերջացող անձնանունները կը պատկանին ի հորովման՝ Արաքսիա-Արաքսիայի, Երեմիա-Երեմիայի ելն:

Նոյնպէս՝ սխալ նշուած է տուն, շուն եւ ձուկ գոյականներուն հորովման խումբը (էջ 298): Առաջին երկուքը պէտք է դասել «Այլաձեւ հորովումներ» խորագրին տակ, իսկ վերջինը՝ «Քարացած հորովածներ»ու տակ, ինչ որ հեղինակը կատարած է այլ բառերու պարագային (էջ 301), որովհետեւ նոյնիսկ գրական արեւմտահայերէնի մէջ ձուկ գոյականին սեռականը ձուկի է: Անշուշտ խօսքս չի վերաբերիր քարացած կապակցութիւններուն, ինչպէս՝ ձկան իւղ:

Դ) Գոյականներու յոգնակի թիւի կազմութիւնը

Բացի մէկ-երկու անյաջող բանաձեւումներէ, իսկապէս գովելի շարադրանք մըն է գոյականներու յոգնակի թիւի կազմութեան յատկացուած այս բաժինը՝ թէ՛ ըստ ձեւի, թէ՛ ըստ բովանդակութեան: Յիրաւի, հեղինակը ամփոփ տողերու մէջ եւ համապատասխան օրինակներով յաջողած է բացատրել թէ՛ պարզ եւ թէ՛ բարդ բառերու յոգնակի կազմութիւնը՝ նոյնիսկ չանտեսելով յաճախակի գործածուող կարգ մը գոյականներու անկանոն յոգնակի ձեւերը (էջ 32-33):

Սակայն, հեղինակը չէ ակնարկած մէկուկէս վանկանի բառերու յոգնակի կազմութեան, իսկ իսկական բարդ բառերու, որոնց վերջին բաղադրիչը միավանկ է, յոգնակի կազմութեան համար նկատի առած է նախ՝ վերջին՝ միավանկ բաղադրիչին, իբրեւ առանձին բառի, անկախ գործածութիւնը, ապա՝ վերջին՝ միավանկ բաղադրիչին արմատ բառ ըլլալու կամ չըլլալու օրինաչափութիւնը:

Վերոյիշեալ օրինաչափութիւնները, սակայն, թերի են, որովհետեւ հայերէնի մէջ առաջին քայլերը կատարող մէկը, նոյնարմատ բաղադրիչ ունեցող բարդ բառերու պարագային, դժուար թէ կարենայ արմատը գատորոշել պարզ բառէն (կամ արմատական բառէն): Առենք, օրինակ, մեծատուն եւ

վերնատուն, պատմագիր և հեռագիր գոյգերը:

Մեծատուն և վերնատուն բարդ բառերուն վերջին բաղադրիչը միավանկ բառ է: ուրեմն, ըստ հեղինակին սահմանած կանոնին, զոյգ բառերն ալ պէտք է ստանան եր յոգնակերտ մասնիկը, ինչ որ այդպէս չէ: վերնատունը կ'ըլլայ վերնատուններ, որովհետեւ կը նշանակէ վերին տուն, իսկ մեծատունը՝ մեծատուններ, որովհետեւ կը նշանակէ հարուստ:

Այլեւ՝ պատմագիր և հեռագիր բարդ բառերուն վերջին բաղադրիչը մի-
ավանկ բառ է: բայց ի՞նչպէս գատորոշել արմատը պարզ բառէն: Չէ՞ որ եր-
կուքն ալ գիր ձևեր ունին: Հայերէն գիտցող անձ մը թերեւս կարենայ կողմնո-
րոշուիլ և հարցը լուծել, որովհետեւ պատմագիր կը նշանակէ պատմութիւն
գրող (ուրեմն՝ գիրը արմատ է), և յոգնակին կը կազմուի ներ ձևով՝ պատ-
մագիրներ, իսկ հեռագիր կը նշանակէ հեռուէն եկած գիր, գրութիւն
(ուրեմն՝ գիրը պարզ բառ է), և յոգնակին կը կազմուի եր ձևով՝ հեռագիրեր
կամ հեռագրեր:

Այս հարցին լուծումը պարզ ու մեկին դարձնելու համար՝ կ'առաջարկենք
հետեւեալ երկու կանոնները, որոնք կ'ամբողջացնեն իրար.

ա) Բարդ բառերը եր վերջաւորութիւնը կը ստանան այն պարագային,
երբ բարդ բառին երկրորդ միավանկ բաղադրիչին իմաստը կը նոյնանայ ամ-
բողջ բարդ բառին իմաստին հետ, ինչպէս նաեւ ամբողջ բարդ բառը չ'ունե-
նար բան մը ընողի նշանակութիւն: Օրինակ՝ ջրաներկ բարդ բառին երկրորդ
միավանկ բաղադրիչը՝ ներկ, իմաստով կը նոյնանայ ջրաներկ բարդ բառին
իմաստին հետ, այսինքն՝ ջրաներկ բարդ բառը կը նշանակէ ջուրի հետ կապ
ունեցող ներկ: Ուրեմն ջրաներկ բարդ բառը կը ստանայ եր վերջաւորու-
թիւնը՝ ջրաներկ-ջրաներկեր: Նոյնպէս՝ փաստաթուղթ բարդ բառին երկ-
րորդ միավանկ բաղադրիչը՝ թուղթ, իմաստով կը նոյնանայ փաստաթուղթ
բարդ բառին իմաստին հետ, այսինքն՝ փաստաթուղթ բարդ բառը կը նշանա-
կէ «իրրեւ որեւէ բանի ապացոյց հանդիսացող թուղթ»: Ուրեմն՝ փաստա-
թուղթ բարդ բառը կը ստանայ եր վերջաւորութիւնը՝ փաստաթուղթ-փաս-
տաթուղթեր: Բացառութիւն կը կազմեն պետ միավանկ բաղադրիչով վերջա-
ցող բարդ բառերը, որոնց յոգնակին կը կազմուի ներ մասնիկով, ինչպէս՝
խմբապետներ, խմբագրապետներ ևւն:

բ) Բարդ բառերը ներ վերջաւորութիւնը կը ստանան այն պարագային,
երբ երկրորդ միավանկ բաղադրիչը չի պահպաներ իր բուն՝ հիմնական իմաս-
տը, և այսպիսով, նոր նշանակութեամբ նոր բառ մը կազմուելով՝ ամբողջ
բարդ բառը կ'ըմբռնուի իրրեւ բազմամանկ բառ: Կամ՝ երբ ամբողջ բարդ
բառը կ'արտայայտէ բան մը ընողի, բան մը ունեցողի նշանակութիւն, յոգ-
նակիի կազմութեան ժամանակ կը ստանայ ներ վերջաւորութիւնը: Այսպէս՝
ազգասէր, շատախօս բառերուն մէջ սէր կը նշանակէ սիրող, իսկ իսոս՝ իս-
սող: Այս իսկ պատճառով ալ այս բառերը կը ստանան ներ մասնիկով՝ ազգա-
սէրներ, շատախօսներ: Այս նոյն ձևով նաեւ՝ ունկնդիրներ, ականատեսներ,
բանասէրներ, բանտապահներ ևւն:

Այս հարցին լուծման գծով յայտնենք նաեւ, որ գիր միավանկ բաղադրի-
չով վերջացող բարդ բառերու յոգնակին, յաւելեալ տողտուկէ և ասէկօսէնե-
րէ խուսափելու համար, տողերսուս հեղինակը զայն կը կազմէ ներ մասնի-

կով, քանի որ աշխարհահռչակ լեզուարան Հրաչեայ Աճառեանն ալ գիր միավանկ բաղադրիչ ունեցող հարցին մասին սպառիչ պատասխան չէ տուած եւ նշած է լրագիրեր, լրագրեր, լրագիրներ, լրագրներ ձեւերը²։

Ե) Որակական ածականներու համեմատութեան աստիճանները

Այս բաժնին մէջ հեղինակը թոյլ տուած է անընդունելի վրէպներ, այսինքն՝ որակական ածականին համեմատութեան երեք աստիճանները ճիշդ չէ նկարագրած (էջ 156-157)։ Այսպէս՝ հաւասարական-բաղադատական աստիճանը (այնքան..., որքան / նոյնքան..., որքան / այնչափ..., որչափ / տրական հոյով + պէս կամ չափ) կոչած է դրական աստիճան, մինչդեռ արդի արեւմտահայերէնի թէ արեւելահայերէնի մէջ դրական աստիճանը ածականի մը սկզբնաձեւն է։ Օրինակ՝ «Արամը աշխատասէր աշակերտ մըն է» նախադասութեան մէջ աշխատասէր ածականը դրական աստիճանով արտայայտուած է։

Նաեւ՝ գերադրական աստիճանի կազմութեան մէջ (էջ 157) չէ նշուած խիստ, յոյժ, չափազանց, անհամեմատ բառերով եւ ածականի դրական աստիճանով կազմուող գերադրական աստիճանի կաղապարները։ Օրինակ՝ «Ես ձեզի կը դիմեմ յոյժ կարեւոր հարցով մը»։

Ըստ իս՝ այս մասը պէտք է վերամշակել։

Զ) Հայերէնի դերանունները

Հայերէնի դերանուններուն ուսումնասիրութիւնը եւ, առ հասարակ, խօսքի մասային պատկանելիութեան ճշդորոշումը երկար ժամանակէ ի վեր եղած են բուռն վէճի առարկայ։ Պատճառը այն է, որ բառերու խօսքի մասային կարգերը որոշելու ժամանակ արեւմտահայ քերականները, մասնաւորաբար հինները՝ Յովհաննէս Գազանճեան, Չարեհ Մեղքոնեան, եւ մասամբ նորերը՝ Յակոբ Պալեան, Յարութիւն Քիւրճեան, կը հիմնուին միայն մէկ սկզբունքի՝ տուեալ բառին շարահիւսակական կիրարկութեան վրայ՝ անտեսելով նոյն բառին ընդհանուր իմաստը եւ անոր ձեւաւորումն ու ձեւարանական առանձնայատկութիւնները։ Հաւանաբար Փրանսերէն եւ անգլերէն լեզուներուն քերականական օրինաչափութիւնները մեծ ազդեցութիւն կատարած են Գազանճեանի եւ անոր հետեւորդներուն վրայ։ Բացառութիւններ, բարեբախտաբար, միշտ ալ եղած են, զոր օրինակ, Եղուարդ Տասնապետեան, Մինաս Թէօփլեան եւ ուրիշներ։ Սաքայեան եւս տեղ-տեղ ինկած է նոյն ծուղակին մէջ՝ հայերէնի դերանուններուն բնութագրման ժամանակ։

Հետեւելով իր նախորդներուն՝ դիրքին հեղինակը ընդունած է ստացական ածական՝ իմ (մեր), քու (ձեր), իր (իրենց), անոր (անոնց), եւ ստացական դերանուն՝ իմս (մերը), քուկդ (ձերը), իրը (իրենցը), անորը (անոնցը) եզրերը (էջ 51-53)՝ հիմնուելով անոնց շարահիւսակական կիրարկութեան վրայ։ Եթէ այդպէս է, ուրեմն պէտք է ընդունի նաեւ հետեւեալները՝ անորոշ ածական (ուրիշ գիրք), անորոշ դերանուն (ուրիշը), ցուցական ածական (այս մարդը), ցուցական դերանուն (ասիկա, ստիկա, անիկա), թուական ածական (հինգ տետրակ), զոյական ածական (թփչկ Արշակեանը), դերբայ ածական (կանգնած երիտասարդը, պայքարող տղաքը)։ Սակայն ճիշդ չէ բառի մը շարահիւսակական կիրարկութիւնը հիմք ընդունել եւ որոշել անոր խօսքի մասային պատ-

կանխիտութիւնը: Պէտք է քաջութիւնը ունենալ Հրաժարելու հինէն, ժամանակավրէպէն եւ որդեգրելու նորը, ճիշդը, իրաւը, հայեցին:

Իմ (մեր), քու (ձեր), իր (իրենց), անոր (անոնց) ձեւերը անձնական դերանուններուն սեռական հոլովածեւերն են, որոնք պատկանելիութեան, վերաբերութեան շարահիւսական յարաբերութիւններ կ'արտայայտեն, իսկ անոնց փոխանունները՝ իմս (մերը), քուկդ (ձերը), իրը (իրենցը), անորը (անոնցը), ունին գոյականական կիրարկութիւն (փոխանունը ոչ գոյական խօսքի մասերու գոյականի առում ստանալն ու գոյականական կիրարկութիւնն է, ինչպէս՝ սեւը (սեւ մատիտը, գիրքը եւլն․), երկուքը (երկու աշակերտները), իմս (իմ գիրքս), քուկդ (քու գիրքդ), վագողը (վագող տղան, մարդը):

Իսկ թէ ինչո՞ւ գրաբարի մէջ ստացական դերանուններու առանձին տեսակ գոյութիւն ունէր, ապա անիկա կը բացատրուի անով, որ անոնք ունէին հոլովական առանձին ձեւեր, ինչպէս՝ իմ, գլմ, իմոյ, իմում, յիմմէ, իմով եւլն:

Արդի արեւմտահայերէնի եւ արեւելահայերէնի մէջ այլեւս չկան ստացական դերանուն եւ ստացական ածական հասկացութիւնները: Ասոնք պատմականորէն կատարած են իրենց առաքելութիւնը եւ դարձած՝ Հնարոյր, ժամանակավրէպ:

Արդի արեւմտահայերէնի ցուցական դերանուններն են՝ սա (սխալ են դա, նա ձեւերը, էջ 100), այս, այդ, այն, ասիկա, աոիկա, անիկա, այսպիսի, այդպիսի, այնպիսի, նոյնպիսի, այսքան, այդքան, այնքան, նոյնքան, այսչափ, այդչափ, այնչափ, նոյնչափ, այսպէս, այդպէս, այնպէս, նոյնպէս, այստեղ, այդտեղ, այնտեղ, նոյնտեղ, սոյն, նոյն, միեւնոյն, միւս, հոս, հող, հոն, որոնք մատնացոյց կ'ընեն առարկայ, առարկայի յատկութիւն, առարկայի քանակ, գործողութեան յատկանիշ՝ տեղ, ձեւ, չափ ու քանակ. այսինքն՝ կրնան գործածուիլ գոյական, ածական, թուական անուններուն եւ մակբայի փոխարէն եւ այդ իսկ պատճառով չեն կրնար ցուցական ածական կոչուիլ: Եւ բարեբախտաբար գիրքին հեղինակը այդպիսի սխալ չէ գործած. բայց այս, սա ցուցական դերանուններուն զուգահեռ՝ յաճախակի գործածած է ռամկօրէն սա ձեւը: Պէտք է խուսափիլ, գոնէ գրական լեզուին մէջ, յար եւ նման ձեւեր գործածելէ:

«Անդրադարձ եւ փոխադարձ դերանուններ»ու բաժնին մէջ (էջ 108) կան Հնարոյր եւ, ըստ իս, սխալ ձեւեր:

Անդրադարձ դերանունը ունի միայն Գ. դէմք (ինքզինք), իսկ Ա. (ես-զիս) եւ Բ. (դու-քեզ) դէմքերուն ձեւերը կարելի չէ կոչել անդրադարձ դերանուններ. անոնք շարահիւսական կապակցութիւններ են, որոնց անդամները շարահիւսական վերլուծութեան կ'ենթարկուին առանձին-առանձին. մինչդեռ Գ. դէմքին ձեւերէն իւրաքանչիւրը ունի իր շարահիւսական պաշտօնը:

Ինչպէս նչեցինք, անդրադարձ դերանունը ունի միայն Գ. դէմք. սակայն շնորհիւ ս եւ դ յօդերուն, որոնք կը կցուին ինքզինք ձեւին, կ'ունենանք Ա. եւ Բ. դէմքերը՝ ինքզինքս, ինքզինքդ:

Այս՝ ս եւ դ յօդերը կարելի է կցել նաեւ անդրադարձ դերանունին բացառական հոլովին եւ ստանալ ինքնիրմէս եւ ինքնիրմէդ ձեւերը, որոնք բացառական հոլովի այլ ձեւեր են՝ Ա. եւ Բ. դէմքերու նշանակութեամբ: Դժբախ-

տաքար գիրքին մէջ նշուած ձեւերը հնարոյր են՝ սեռ. (ինք) իր, տրկ. (ինք) Իրեն, բցո. (ինք) իրմէ, գործ. (ինք) իրմով, որոնք պարբերաբար պէտք է ըլլան՝ ինքնիր, ինքնիրեն, ինքնիրմէ, ինքնիրմով:

Կան նաեւ ինքզինքնիս, ինքզինքնիդ, ինքզինքնին ձեւերը, որոնք խօսակցական լեզուին կը պատկանին, եւ յանձնարարելի չէ գանոնք գործածել գրական լեզուին մէջ:

Է) Մակբայներուն կազմութիւնը

«Բառակազմութիւն» ենթագլուխներէն մէկուն մէջ (էջ 182) հեղինակը մակբայ կը կոչէ անորոշ դերբայներուն գործիական հոլովաձեւերը, ինչ որ սխալ է: Չենք ժխտեր, որ անորոշ դերբայներուն գործիական հոլովաձեւերը ունին պարագայական կիրարկութիւն, բայց ասկէ մեկնելով չենք կրնար հաստատել, որ անոնք մակբայներ են, ապա թէ ոչ յարակատար (նստած, պառկած եւլն.), եւ ընթացակցական (խաչակնքելէն, դողդղալէն եւլն.) դերբայներուն պարագայական կիրարկութիւնն ալ մեզի պիտի արտօնէր այս վերջինները եւս մակբայ կոչել: Այնպէս որ, պէտք է զգուշ ըլլալ եւ խօսքի մասերու դասակարգման ժամանակ հիմք չընդունիլ տուեալ բառին շարահիսակական կիրարկութիւնը միայն:

Ը) Բայերու խոնարհման համակարգը

Ինչպէս գիտենք, խօսքի մասերուն մէջ բայը յատուկ տեղ կը գրաւէ շնորհիւ իր ձեւերուն բազմազանութեան, քերականական կարգերուն հարստութեան եւ խօսքի մէջ խաղացած բացառիկ դերին:

Եւ ի գուր չէ, որ Սաքայեան մեծ կարեւորութիւն ընծայած է այս խօսքի մասի ուսուցման: Ան բացատրած է բային լծորդութիւնը, կազմութիւնը, խոնարհման հիմքերը, դերբայները եւ անոնց կազմութիւնն ու շարահիսակական կիրարկութիւնը, խոնարհման յարացոյցները՝ ըստ բայական կարգերու արտայայտութեան եւ ըստ կազմութեան առանձնայատկութիւններուն, բային սեռը, նոյնիսկ խնդրառութիւնը (համառօտակի): Սակայն խոնարհման յարացոյցին մէջ նկատելի են անսովոր շեղումներ՝ արեւմտահայերէնի քերականութեան առնչուող: Շեղումներ՝ ըստ խոնարհման յարացոյցի ճշգորոշութեան, ըստ եղանակի, ժամանակի, դէմքի ու թիւի քերականական կարգերու:

Արեւմտահայերէնի ուսուցիչներն ու մասնագէտները յստակօրէն գիտեն, որ խոնարհման յարացոյցը կ'ըլլայ չորս տեսակ՝ ա) կանոնաւոր խոնարհում, բ) զարտուղի խոնարհում, գ) անկանոն խոնարհում եւ դ) պակասաւոր բայերու խոնարհում:

Սաքայեան կ'ընդունի խոնարհման երկու յարացոյց՝ կանոնաւոր եւ անկանոն՝ վերջինիս մէջ դասելով նաեւ զարտուղի եւ պակասաւոր խոնարհում ունեցող բայերը: Ըստ իս՝ ուսուցման տեսակէտէն նախընտրելի է պահել աւանդականը, այսինքն՝ չորս խոնարհական տեսակները՝ իւրաքանչիւրին կցելով խոնարհական համապատասխան տախտակ մը:

Իսկ ինչ կը վերաբերի բայերու եղանակային ձեւերուն, հեղինակը կ'ընդունի նաեւ, օրինակ, հրամայական եղանակի տարբեր ձեւեր, որոնք անգլերէնի ու ֆրանսերէնի ազդեցութիւնը կը կրեն: Այսպէս՝ հրամայական եղանա-

կի վազէ՛, վագեցէ՛ք (էջ 286) սովորական ձեւերու կողքին կը նշէ նաեւ թող վազէ, թող վագեն, վագե՛նք շարքը, իրրեւ հրամայական եղանակի ձեւեր։ Նաեւ՝ Սահմանական եղանակի անցեալ ապառնի ժամանակաձեւը՝ պիտի վագէի (էջ 287), կը կոչէ «Պայմանական առաջին»։ Սահմանական եղանակի յարակատար բաղադրեալ անցեալ ապառնի ժամանակաձեւը՝ վագած պիտի ըլլայի (էջ 287)՝ «Պայմանական երկրորդ», իսկ նոյն եղանակին յարակատար բաղադրեալ ապառնին՝ վագած պիտի ըլլամ (էջ 286)՝ «Ապառնի երկրորդ», յարմարելու համար, թերեւս, անգլերէնի խոնարհման համակարգին։

Թ) Խնդրառութիւն

Խնդրառութիւնը, շարահիւսական կապակցութեան այն եղանակն է, որուն պարագային բառը կը պահանջէ որեւէ հոլովով դրուած կամ կապով ձեւաւորուած լրացում։

Խնդրառութիւնը առաւելաբար յատուկ է բային։ Օրինակ՝

Յարգել (զո՞վ, ի՞նչը) ուսուցիչը, հայրենիքը.

Մօտենալ (որո՞ւ, ինչի՞) ուսուցիչին, սեղանին.

Հեռանալ (որմէ՞, ինչէ՞) ուսուցիչէն, սեղանէն.

Հպարտանալ (որո՞վ, ինչո՞վ) ուսուցիչով, հայրենիքով։

Խնդրառութիւնը բառեր են նաեւ ածական անուններն ու կապերը։ Օրինակ՝

Յարգանքի (ինչի՞) արժանի (մարդ)։

Տեսողութենէ (ինչէ՞) գուրկ (մարդ)։

Հայրենիքով (ինչո՞վ) հպարտ (մարդ)։

Ձեր վրայ, մէջ (սեռ. հլվ.)։

Ձեզի հանդէպ, հետ (տրկ. հլվ.)։

Բացի ձեզմէ (ըցո. հլվ.)։

Այս բոլորով հանդերձ (զործ. հլվ.)։

Սաքայեան “Government of Verbs and Adjectives” ենթագլուխին մէջ պարզ ու յստակ օրինակներով կը փորձէ բացատրել բայերու եւ ածականներու խնդրառութիւնը (կառավարումը)՝ առանձին-առանձին ներկայացնելով նաեւ համառօտ ցուցակներ բայերու եւ ածականներու, որոնք կը պահանջեն այս կամ այն հոլովը։ Այս երեւոյթը իսկապէս աննախընթաց է, որովհետեւ արեւմտահայերէնի քերականութեան գիրքերուն մէջ դժուար թէ հանդիպինք նման առաւելութեան մը։ Դժբախտաբար, սակայն, հեղինակը, թերեւս անգալաբար, տեղ-տեղ սխալած է իր տուած օրինակներուն մէջ։ Այսպէս՝ «Ածականներ եւ մակբայներ՝ տրական հոլով պահանջող» խորագրին տակ դրուած բառերէն (էջ 216, 217) ոչ մէկը մակբայ է․ բոլորն ալ ածականներ են, եւ, ընդ որում, տրուած օրինակ-նախադասութիւններուն մէջ լաւապէս չէ դրսեւորուած ածականներու խնդրառութիւնը։ Առնենք օրինակ մը՝ «Իրենց բախտին արժանի չեն» (էջ 216)։ Այս նախադասութեան մէջ բախտին անդամը լրացում չէ արժանի ածականին, չէ դրուած անոր պահանջով, այլ լրացում է արժանի չեն բաղադրեալ ստորոգիչին, որովհետեւ կրնանք փոխել նախադասութեան անդամներուն շարահասութիւնը եւ ստանալ «Արամն ու Յակոբը» արժանի չեն իրենց բախտին» տարբերակը, ուր յստակօրէն կ'երեւի վերը տուած բա-

ցատրութիւնս: Եւ որպէսզի բախտին բառը լրացում ըլլար արժանի ածականին, նախադասութիւնը պէտք է ձեւաւորուէր այսպէս՝ «Իրենց բախտին արժանի մարդիկ են (Յակոբն ու Արամը)», ուր բախտին անդամը կողմնակի լրացում է արժանի ածականին, դրուած է անոր պահանջով՝ խնդրառութեամբ՝ կառավարութեամբ:

Եւ նոյն սխալը կրկնուած է բոլոր հոլովածեւերուն հետ:

Բայերու խնդրառութեան որոշման մէջ եւս տեղ-տեղ կը հանդիպինք վրէպներու: Օրինակ՝ զրկել բայը (էջ 217) կրնայ պահանջել ե՛ւ ուղիղ խնդիր (հայց. հլվ.), ե՛ւ անուղղակի խնդիր (բցո. հլվ.): Հեղինակը տուած է հետեւեալ նախադասութիւնը՝ «մի՛ զրկեր քեզի ուտելիքէ՛», ուր կայ խնդրառութեան սխալ: Ժիշդ ձեւն է՝ «դուն քեզ մի՛ զրկեր ուտելիքէ»: Նաեւ՝ «խնդիր չէ, ձեր քրոջն ալ բերէք» (էջ 188) նախադասութեան մէջ սխալ է բերել բային խնդրառութիւնը, որովհետեւ հեղինակը քրոջ անդամը նկատի առած է իրբեւ ուղիղ խնդիր: Ուրեմն պէտք է ըլլայ՝ «խնդիր չէ, ձեր քոյրն ալ բերէք»: Նոյնպէս՝ սխալ է «իրար կը նայինք» (էջ 234). պէտք է ըլլայ՝ «իրարու կը նայինք»: Նոյնպէս եւ՝ «...իսկ դուն անոնց չընդունեցիր» (էջ 149): Պէտք է ըլլայ՝ «...իսկ դուն զանոնք չընդունեցիր»:

Եւ յար ու նման ոչ արհամարհելի վրէպներ:

Ժ) Կէտադրութիւն

Կէտադրութիւնը թէեւ ոչ լրիւ կերպով, բայց եւ այնպէս կը լրացնէ այն մեծ թերութիւնը, զոր ունի գրաւոր խօսքը բանաւոր խօսքին համեմատութեամբ: Գրաւոր խօսքը կենդանի խօսք չէ: Կարդացողը պէտք է այս կամ այն չափով կենդանացնէ զայն: Կենդանի կամ բանաւոր խօսքին դադարները, ձայնին ելուէջներն ու եղանակը գրաւոր խօսքին մէջ որոշ չափով նշելու համար իւրաքանչիւր լեզու կը գործածէ համապատասխան նշաններ, որոնք կը կոչուին կէտադրութեան նշաններ:

Սաքայան, քաջ գիտակցելով այս երեւոյթին, “Punctuation Marks” խորագրին տակ փորձած է համառօտակի բացատրութիւն տալ ստորակէտի, միջակէտի, վերջակէտի, բուլթի, չակերտներու եւ անջատման գիծին մասին: Սակայն զարմանալին այն է, որ իր թուարկած կանոններուն կիրարկութիւնը միշտ յարգուած ըլլալ չի թուիր իր իսկ պատրաստած երկխօսութիւններուն եւ հաւաքած քննադրներուն մէջ: Օրինակ՝ «Տիկին Սարեան՝ ուսուցչուհիս, այստեղ է» (էջ 223): Ընդգծուածը սովորական բացայայտիչ է, որ բացայայտեալէն բաժնուած է բուլթով, իսկ նախադասութեան միւս անդամներէն՝ ստորակէտով: Ահաւասիկ այս նոյն օրէնքը չէ կիրակուած, օրինակ, «Վախկոտ ընկերը» (էջ 255) եւ «Անահիտ եւ հայելիները» (էջ 67) քննադրներուն հետեւեալ նախադասութիւններուն մէջ՝ «Երկու ընկեր, Գրիգոր ու Սմբատ, անտառին մէջէն կ’անցնէին» եւ «Երբ քոյրս՝ Անահիտ պատիկ աղջիկ մըն էր...»:

Ժիշդ կիրակուած է, օրինակ, յետադաս որոշիչին կէտադրութիւնը (յետադաս որոշիչը իր որոշեալէն կը տրոհուի բուլթով, իսկ նախադասութեան յաջորդ անդամէն՝ ստորակէտով): Հետեւեալ նախադասութեան մէջ՝ «...հեռւէն կը տեսնուին մենաւոր վանքն ու եկեղեցին՝ խաչածեւ զմբեթով, որոնք շինուած են ասկէ 12 դար առաջ» (էջ 252): Բայց ինչո՞ւ նոյն կէտադրական

օրէնքը չէ կիրարկուած «Քաղաքի մը մէջ իշխան մը կար, խիստ չար ու անիրաւ» նախադասութեան մէջ (էջ 254):

Իսկ եթէ հեղինակին ընտրած բնագիրները այդպէս են, ապա ուրեմն ան պարտաւոր էր գրչի պատիկ շարժումներով այդ բոլորը յարմարեցնել իր սահմանած կանոններուն:

ԺԱ) Թիւրն ու թերին

Սփիւռքեան կեանքը առիթ տուած է ոճաբանական, քերականական սխալներու եւ օտար լեզուներու ազդեցութեանց վիտտումին: Հայ ուսուցիչները, լրագրողներն ու մտաւորականները յաճախ իրենց գրաւոր ու բանաւոր խօսքին մէջ, կամայ թէ ակամայ, թոյլ կու տան նման սխալներ, որոնք, դժբախտաբար, կը փոխանցուին նորահաս սերունդներուն: Ուստի նպատակաւորօրէն կատեցինք գրախօսականիս կցել ցուցակ մը ոճաբանական եւ քերականական սխալներու, որոնց հանդիպեցանք գիրքին մէջ:

1. «Հինգ առաւել վեց հաւասար է տասնմէկ» արտայայտութիւնը յատուկ է խօսակցական լեզուին: Պէտք է ըլլայ «Հինգ առաւել վեց հաւասար է տասնմէկի» (էջ 9):

2. Սխալ արտայայտութիւն է «տասը պակաս ինը հաւասար է մէկ»: Պէտք է ըլլայ «տասը նուազ ինը հաւասար է մէկի» (էջ 9):

3. Արդի արեւմտահայերէնի մէջ յատուկ անունները՝ ուղղական կամ հայցական հոլովով արտայայտուած, կը ստանան որոշիչ յօդ³, ինչպէս՝ Արմէնը, Յովիկը, Արամը եւն: Բացառութիւն կը կազմեն գրողներու եւ նշանաւոր մարդոց անունները, որոնք ուղղական հոլովի պարագային որոշիչ յօդ չեն ստանար, իսկ հայցական հոլովի պարագային՝ կը ստանան⁴, ինչպէս՝ Յակոբ Պարոնեան, Ռուպրիթ Քոչարեան եւ այլն: Գիրքին հեղինակը մերթ գործածած է առանց յօդի (Յովիկ, էջ 230), մերթ յօդով (Արմէնը, Յովիկը, էջ 13, 235, 229):

4. Արեւմտահայերէնի մէջ կան երկու բառեր՝ համրել եւ հաշուել, որոնք ըստ իմաստի կը տարբերին իրարմէ: Համրել կը նշանակէ՝ 1. թիւերը մէկ-մէկ ըսել ետեւ-ետեւի: 2. մէկ-մէկ թուել՝ իմանալու համար, թէ քանի՛ հատ է: Իսկ հաշուել կը նշանակէ թիւերով հաշիւ ընել:

Գիրքիս հեղինակը հաշուել բառին դիմաց (էջ 27) գրած է to count, որ, սակայն, ունի երկու նշանակութիւն՝ համրել եւ հաշուել: Պէտք է առիթով մը անդրադառնար այս երեւոյթին:

5. «Աղը անցընել» (էջ 97) արտայայտութիւնը թրքաբանութիւն է. պէտք է ըսել «Աղը փոխանցել»:

6. Սխալ է «եկող շարաթ/ամիս/տարի» արտայայտութիւնը: Պէտք է ըսել «յառաջիկայ կամ գալ շարաթ/ամիս/տարի» (էջ 111):

7. «Պատին նկար մը տեսայ» եւ «կտուրին թռչուն մը կար» նախադասութիւններուն մէջ «պատին» եւ «կտուրին» անդամները տեղի պարագայ են եւ յատուկ են արեւելահայերէնին: Արեւմտահայը կ'ըսէ՝ «պատին վրայ», «կտուրին վրայ» (էջ 96):

8. Արեւմտահայերէնի մէջ ամիսներուն եւ օրերուն անունները կը գրուին մեծատառ եւ ոչ թէ փոքրատառ (էջ 110):

9. «Ժամը քանի՞ն է» արտայայտութիւնը արեւելահայերէնի «Ժամը քանի՞սն է» ձեւին նմանութիւնն է: Պէտք է ըլլայ «Ժամը քանի՞ է» (էջ 125):

10. Չենք ըսեր «պիտի տեսած ըլլաք», այլ կ'ըսենք «տեսած պիտի ըլլաք» (էջ 137):

11. «Ինքնաշարժ» գոյականին յոգնակի ձեւն է «ինքնաշարժներ» եւ ոչ թէ «ինքնաշարժեր» (էջ 210), որովհետեւ նախ՝ ամբողջ բարդ բառին իմաստը չի նոյնանար երկրորդ միավանկ բաղադրիչին իմաստին հետ, յետոյ՝ տուեալ բաղադրիչը արմատ է:

12. «Սպասե՛ր» բայը («Հիւրեր ալ կը սպասենք Հայաստանէն», էջ 210) կը պահանջէ տրական հոլովով անուղղակի խնդիր՝ «Հիւրերու ալ կը սպասենք Հայաստանէն»: Միսաք Մեծարեցցի իր «Արեւին» բանաստեղծութեան մէջ գրած է. «Եւ ես արեւին կը սպասեմ ցնծապատառ ու տրոփուն»:

13. «Ներել» եւ «վնասել» բայերը կրնան պահանջել թէ՛ Հայցական եւ թէ՛ տրական հոլովներով խնդիր՝ ըստ նախադասութեան արտայայտած միտքին: Սաքայեան նշած է միայն տրական հոլովին պարագան. «ներեցէ՛ք ինձի ուշ գալուս», «օղը առողջութեանս վնասեց», էջ 216): Պէտք է նշէր նաեւ Հայցական հոլովին գործածութիւնը տուեալ բայերուն հետ («ես ներեցի յանցանքներդ», «ես մեծ գումար մը վնասեցի») (կորսնցուցի իմաստով):

14. «Ճակատագիրէն չես փախիր» (էջ 217). պէտք է ըսել՝ «չես փախդիր», որովհետեւ թէ՛ պարզ, թէ՛ սոսկածանցաւոր բայերուն ժխտման դերբայը կը կազմուի անորոշի հիմքէն:

15. «Ամէն ինչէն յոգնած եմ». պէտք է ըսել՝ «ամէն ինչէ» (էջ 217), որովհետեւ ամէն որոշեալ դերանունը կը պահանջէ եզակի թիւով գոյական, առանց որոշիչ յօդի:

16. «Մէկը բանը միւսէն գատէ՛» (էջ 217). պէտք է ըսել՝ «մէկ բանը»:

17. Նոյնիսկ խօսակցական լեզուին մէջ չեն գործածուիր «տեսածներնիս, տեսածներնիդ, տեսածներնին» ձեւերը (էջ 220):

18. Ո՞ր հարցական դերանունին սեռ.-տրականը կ'ըլլայ որո՞ւ եւ ոչ թէ որո՞ւն. կ'ըսենք որո՞ւ գիրքը, որո՞ւ հանդիպեցար եւ ոչ թէ որո՞ւն գիրքը, որո՞ւն գրուած է (էջ 226):

19. Արդի արեւմտահայերէնը ունի հակառակ անոր որ շողկապը, մինչդեռ հեղինակին գործածածը՝ հակառակ որ, արեւելահայերէն է (էջ 234):

20. «Բոլորը» դերանունին սեռ.-տրականը կ'ըլլայ «բոլորին» եւ ոչ թէ «բոլորի» (էջ 238):

21. «Միւսը» դերանունին սեռ.-տրականը կ'ըլլայ «միւսին» եւ ոչ թէ «միւսի» (էջ 238):

22. «Ամէն մէկը» դերանունին սեռ.-տրականը կ'ըլլայ «ամէն մէկուն» եւ ոչ թէ «ամէն մէկի» (էջ 238):

23. Վաղակատար ներկայ, վաղակատար անցեալ ժամանակաձեւերը չունին ժխտական խոնարհում (չեմ վազեր, չես վազեր, չէ վազեր... չէի վազեր, չէիր վազեր, չէր վազեր, էջեր 288, 289), որովհետեւ պարբերաբար կը նոյնանան սահմանական եղանակ ներկայ եւ անցեալ անկատար ժամանակաձեւերուն ժխտական խոնարհման հետ: Անոնց փոխարէն կը գործածուին յարակատար ժամանակաձեւերուն ժխտականները:

24. Արեւմտահայերէնի մէջ չկայ «մրցութիւն» (էջ 324) բառը. անոր փոխարէն կը գործածուին «մրցանք, մրցում» բառերը՝ տարբեր իմաստներով:

25. Ի՞նչպէս հարցական դերանունին պարոյկը դրուած է մերթ ինն եւ մերթ էին վրայ. ձիւղ ձեւն է ի՞նչպէս:

Այս բոլոր նկատողութիւնները կատարած ենք ի շահ արեւմտահայերէնին յուսալով, որ երկրորդ հրատարակութենէն առաջ բոլոր թերութիւններն ու թերիները, որոնք ոչինչով կ'արժեզրկեն գիրքը, վերատեսութեան ենթարկուին ու սրբագրուին առաւելագոյն չափով, որպէսզի կարելի ըլլայ անգլիախօս մարդոց, ըլլան անոնք հայեր թէ օտարներ, տրամադրել գովելի դասագիրք մը արեւմտահայ լեզուի:

ԿԱՐՕ ԱՌԱՔԵԼԵԱՆ

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

¹ Հ. Արսէն վ. Այտընեան, *Քննական քերականութիւն աշխարհաբար կամ արդի հայերէն լեզուի*, Վիեննա, 1866, էջ 32:

² Հրաչեայ Աճառեան, *Հիսկատար քերականութիւն հայոց լեզուի*, 2-Չ, հատոր III, Երեւան, 1977, էջ 817-818:

³ Նոյն, էջ 985:

⁴ Անդ: